

LJUDEVIT GAJ I HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK

(U povodu 100. obljetnice smrti)

Zlatko Vince

Prošlo je stotinu godina od smrti (20. IV. 1872.) središnje ličnosti hrvatskog narodnog preporoda, Ljudevita Gaja, i od dana kada je na zagrebačkom Jurjevskom groblju – u životu ekscentrični, ali i objektivni – Fran Kurelac u svom posmrtnom govoru istaknuo osnovne Gajeve zasluge za hrvatsku književnost i za hrvatsku kulturu uopće: »Onaj, kojega danas materi zemlji predajemo, nije od onih ljudi, koji se u nas vsaki dan rađaju; er je pokojnik ne samo tvorac one književne i kulturne dobe, pod koje okriljem i danas stojimo, nego i stvoritelj i uzdržitelj one pomisli, toliko mile jednim, toliko zaborane drugim, pomisli južnoga Slovinstva. Dok se Ljudevit ne pojavio, u svojem mraku zemlja čamila, mrtvi san sanjala.«¹

Bogoslav Šulek u svom nekrologu u *Obzoru* napisao je i ove velike riječi: »Ovaj glas će doista potresti dušom svakoga staroga domorodca; a mladi naraštaj slabo i sluti, kako bi zagrebačka zvona, da su prije trideset godina s istoga uzroka zamniela, s kojega danas tutnje – oglašavala svijetu smrt hrvatske samostalnosti, a možda i narodnosti. S Gajevim imenom svezana je neprekidno poviest hrvatskog preporoda, kojemu je on bio prvi i glavni početnik.«²

O Gaju su se mogli čuti i drugi sudovi. Kuzmanić ima dosta negativnih riječi o njemu, ne priznavajući mu talenat, prigovarajući mu uopće zbog jezične politike, pogotovu i zbog toga što je mjesto najproširenije hrvatske ikavice

¹ Govor nad grobom Ljudevita Gaja. Usp. B. Vodnik, *Runje i pahuljice*, Zagreb, 1916., str. 1.

² *Obzor*, 1872., br. 91.

forsirao jekavski govor, a nezadovoljan je i Gajevom grafijskom reformom. Spomenuti F. Kurelac, vođa Riječke filološke škole spočitavao je Gaju preveliku autoritativnost u jezičnim pitanjima ne slažući se s nekim jezičnim osobinama Zagrebačke filološke škole. Za Gajeva života i neki drugi su protiv njega iznosili negativne sudove, ali više o njegovu karakteru, njegovim postupcima, političkim potezima i sl.

Ako se ograničimo samo na pravopisno-jezičnu problematiku, zasluge Gajeve činile su se velikima već Kurelcu i Šuleku koji su se već tada znali uzdignuti iznad tadašnje sredine, a one su neosporne pogotovu danas, sto godina nakon Gajeve smrti. Vrijedno je da se te činjenice u povodu obljetnice osvjehže.

I.

Važan je uvjet za književno djelovanje i jedinstvena grafija. U hrvatskoj književnosti bilo je mnogo nejedinstvenosti i nedosljednosti u bilježenju latiničkih znakova, kako je to prikazao i T. Maretić 1889. u djelu »Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima«.

Ne ulazeći u grafijske probleme u prijašnjim stoljećima, treba istaknuti da se koncem 18. i početkom 19. stoljeća zbrka oko grafijske šarolikosti u pojedinim našim krajevima ipak pomalo sređivala. Takozvana slavonska grafija što su je usavršili slavonski franjevci postala je najprije službeni pravopis u Slavoniji kojega su se držali književnici kao Katančić, Peštalić, Čevapović, A. Horvat, M. Jaić i drugi sve do Gajeve reforme. Ta je grafija, zapravo mješavina dalmatinske i kajkavske, prodrila preko franjevačkih škola na sjever do Budima, a na jug duboko u Bosnu, dok je preko graničarskih škola osvojila i čitavu Vojnu krajinu te se može reći da je ona koncem 18. stoljeća imala u neku ruku središnje značenje tako da su prema njoj i kajkavska i dalmatinsko-dubrovačka grafija imale samo periferni karakter.³

Kada je Šime Starčević 1812. tiskao u Trstu svoju *Ričoslovicu*, upotrijebio je grafiju koja se malo razlikovala od slavonske. U pravopisu Starčević nije htio ništa drugo nego prihvatiti i »jačim samo potverditi razlozim« ono što su naši stari već učinili, ističući posebno upravo Slavonce i Bosance. Tim slavonskim pravopisom služio se i Josip Voltić u svome rječniku 1803., što ga posebno spominje i Šime Starčević u predgovoru svoje *Ričoslovice*.

Dvadesetih godina 19. stoljeća dobivaju i Dalmatinci reformiranu grafiju koja se nije mnogo udaljavala od slavonske, kako sam to opširnije prikazao u posebnoj raspravi⁴ utvrdivši da se od slavonske grafije razlikuje samo u pi-

³ László Hadrovic, Pokušaj reforme latiničnog pravopisa 1785. godine, Anali Filološkog fakulteta, Beograd, 1966., sv. 5., str. 267.-272.

⁴ Zlatko Vince, Rad pravopisne komisije u Zadru god. 1820, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, I. Razdio lingvističko-filološki, 1960., str. 66.-81.

sanju glasa č i š (bilježe ga *ç* i *f*, dok Slavonci bilježe č kao *cs*, a š kao *sh*). Tom su se reformiranom grafijom tiskale knjige u Dalmaciji, osim u Dubrovniku i Kotoru od god. 1820.

I kajkavac J. Đurkovečki u svojoj »Jezičnici horvatsko-slavinskoj« iz 1826. priznaje da je slavonska grafija bolja i jednostavnija od kajkavske te predlaže da se i kajkavska grafija pojednostavi. U dopisivanju između Košćaka i Čevapovića kajkavac Košćak priznao je Čevapoviću da je njegova slavonska grafija bolja od kajkavske te je imao namjeru da je uvede i u kajkavske školske knjige.⁵

Činjenica je dakle da je ta takozvana slavonska grafija bila znatno proširena, što nam dovoljno uvjerljivo govori o tome da su se grafijske raznolikosti u pojedinim našim štokavskim krajevima ipak smanjivale te da je i ta grafija mogla lako postati s vremenom osnova za zajednički hrvatski pravopisni izraz. Zato Jagić s pravom kaže: »Da su naši djedovi u jednom od prijašnjih stoljeća imali smisao za književno jedinstvo, što su ga ljudima četrdesetih godina konačno ulile ideje našega vremena, pisali bismo mjesto č možda *cs* ili *cz*, a bilo bi preuzetno tvrditi, da književnost s takvom grafijom ne bi bila mogla isto tako napredovati, kao što je napredovala sa č. Dovoljno je sjetiti se poljske književnosti usprkos znakovima *cz* i *sz*.«⁶

Nije dakle toliko bitna kvaliteta grafijskih rješenja da bude koja grafija općenito prihvaćena i priznata, nego više mogućnost da se određeni grafijski sistem što više proširi na čitavo jedno područje određene književnosti.

Kada su dakle bili sazreli uvjeti da bude jedna grafija općenito prihvaćena u čitavoj preporođenoj hrvatskoj književnosti, u doba ilirizma, Gaj je mogao uzeti i tu najprošireniju slavonsku grafiju ili možda onu modificiranu zadarsku iz 1820. Da je u doba oblikovanja zajedničkog hrvatskog latiničnog pravopisa središte hrvatskog kulturnog života bilo u štokavskim krajevima, npr. u Slavoniji ili u Dalmaciji, prilično je vjerojatno da bi se u tom slučaju nametnula najproširenija slavonska grafija, a možda bismo refleksi *jata* pisali tada kao *i*. Ali u Zagrebu, središtu kulturnog, pa i političkog života, gdje nije bila proširena slavonska grafija, Gaj je težio da u pisanju ujedini Hrvate po uzoru na češku grafiju, odnosno na Vitezovićev način, s težnjom da se tako približi hrvatska književnost češkoj književnosti.

Žive i kontroverzne rasprave oko slovenske grafije tih godina samo su ga poticale u tome da to pitanje riješi i za hrvatsku književnost, a raspravljanje s prof. Kucharskim⁷ 1829. još ga je s jedne strane potaklo da konačno napiše

⁵ Jelenić, Pravopisna rasprava između Dra. Tome Košćaka i Dra. fra Grge Čevapovića, Zagreb, 1930.

⁶ Vatroslav Jagić, Archiv für slavische Philologie, 1890., XII, str. 602.–602.; cit. prema M. Kombol, Vatroslav Jagić, Izabrani kraći spisi, Zagreb, Matica hrvatska, 1948., str. 487.–488.

⁷ Zlatko Vince, M. Bobrowski i A. Kucharski – svjedoci i suradnici reforme hrvatske latinične grafije u 19. stoljeću, Kraków, Rocznik Slavistyczny, t. XXXIII, cz. I, str. 54.

svoje djelo »Kratka osnova hrvatsko-slavenskog pravopisanja« što je izašlo u Budimu 1830., s dosljedno provedenim grafijskim sistemom, što svjedoči i o Gajevu dobru poznavanju jezika.

Važan datum u povijesti hrvatskoga književnog jezika, odnosno hrvatske grafije predstavlja ta Gajeva knjižica iz 1830. Ipak je Gaj 1835. izmijenio neke svoje postavke, pa je u *Danici* 1835., odnosno 1836. zadržao od dijakritičkih znakova samo one na glasovima č, ž, š (pored ě) a za ostale palatalne glasove sada je preuzeo dva znaka, digrame. Godine 1835. predložio je bio Stjepan Ivićević iz Makarske Gaju neku kompromisnu reformu latiničke grafije, tj. da se upotrijebe dva znaka ç i x (za č i ž) iz dalmatinske grafije, a é i š iz ilirske.^{7a} Gaj, međutim, nije pristao na taj Ivićevićev prijedlog.

Ipak je Gaj napustio prvobitne znakove za ĩ, ñ, ĝ. U tome je mogao biti potaknut Kollárovim i Šafaříkovim etimološkim razlozima te je na taj način »na žalost napušten sustav što ga je potpuno izgradio Vitezović u *Lexiconu*, a potvrdio Gaj u *Kratkoj osnovi*«. ⁸ Ali mi se čini da se Gaj pri tome taktički obazirao i na izvanjezične razloge, tj. na odjek svojih prvotnih prijedloga u hrvatskoj javnosti u raznim hrvatskim pokrajinama. Vodila ga je dakle i taktika, obzir prema već ustaljenim navikama u drugim hrvatskim krajevima, posebno slavonskim i dalmatinskim, gdje su također pisali *dj, gj, lj, nj*, čime im se ipak približio. To nije bilo nevažno, kako su pokazali kasniji oštri napadi zadarskog jezično-kulturnog kruga, naročito Šime Starčevića i Ante Kuzmanića.⁹

Iako bi se grafijsko-pravopisna pitanja mogla kome na prvi pogled učiniti sekundarnima, ipak je i pravopisna jedinstvenost važan element u jednoj književnosti. Nije svejedno pišu li se pojedini glasovi na jedinstven, uvijek lako shvatljiv i uvijek određen način, ili se pojavljuju različita grafijska ostvarenja što stvara teškoće, nesigurnosti i nepreciznosti pri čitanju.

Želja za jedinstvenim načinom pisanja diktirala je dakle Gaju i određene kompromise i odstupanja od prvotne zamisli, ali su iz želje za jedinstvom takvi »ustupci... u velikoj borbi bili potrebni, gdjekad korisni«. ¹⁰

^{7a} Šime Urlić, Rad Stjepana Ivićevića oko hrvatskog jezika, II. program C. K. velike državne gimnazije u Zadru za šk. god. 1902/03, str. 3.–38.

⁸ Moguš-Vončina, Latinica u Hrvata, Radovi Zavoda za slavensku filologiju, sv. 11., Zagreb, 1969., bilj. 66.

⁹ O tome govorim u više svojih rasprava, kao npr. Pravopisno-jezična previranja u sjevernoj Dalmaciji prije 1860, Radovi Instituta JAZU, Zadar, 1961., sv. VIII., str. 363.–394.; Stav *Zore dalmatinske* u Zadru prema težnjama iliraca za jedinstvenom grafijom u hrvatskoj književnosti, Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, XVIII, knj. 6., str. 149.–172.

¹⁰ Moguš-Vončina, Latinica u Hrvata, str. 79.

II.

Hrvatsku grafiju reformirao je Lj. Gaj najprije za potrebe kajkavskog idioma, ali je već tada uviđao potrebu da se reforma latiničke grafije proširi na sve Južne Slavene koji se služe latinicom.

Pod utjecajem J. Kollára i Gaj je prihvatio njegovu osnovnu misao o jednom slavenskom narodu i jeziku koji se sastoji od četiriju narječja učinivši tu misao podlogom svojih raspravljanja u »Kratkoj osnovi« i izrazivši već tu želju da se preko jedinstvenog pravopisa za sve Južne Slavene koji pišu latinicom dođe do zajedničkog književnog jezika.

Nemali broj hrvatskih pisaca, i čakavskih i kajkavskih, osjećao je težnju za zajedničkim književnim jezikom u kojemu bi svi hrvatski dijalekti došli do određenog izražaja. To je vidljivo npr. u djelima Pergošićevim, Vramčevim, Belostenčevim, koji u svoj rječnik *Gazophylacium seu latino-illyricorum onomatium aerarium* (1740.) unosi uz kajkavske i čakavske i štokavske jezične pojave. Sve dominantniju ulogu u životu hrvatskog naroda preuzima sjeverna Hrvatska, kajkavska Hrvatska, sa Zagrebom kao glavnim kulturnim, a i ekonomsko-političkim središtem. Čakavski dijalekt kao književni već i nije dolazio u obzir, a čitava se problematika hrvatskog književnog jezika nalazila u štokavsko-kajkavskom dvojstvu s otežavajućom činjenicom što se hrvatsko središte Zagreb nalazilo u kajkavskom kraju. U to doba štokavština je rasprostranjena u književnim djelima u svim drugim hrvatskim krajevima.

Treba se tek podsjetiti na književni rad Filipa Grabovca ili Kačića-Miošića koji pišu lijepim narodnim štokavsko-ikavskim govorom, dok je ikavska čakavština već početkom 18. stoljeća i prije pomalo nestajala iz književnih djela u Dalmaciji. U Slavoniji su poznati književnici M. A. Relković, V. Došen, A. Kanižlić, M. P. Katančić i drugi, a uzorni jezik tih i takvih književnika s naročitim će priznanjem kasnije istaknuti i Vuk Karadžić.¹¹

I konac 18. stoljeća i početak 19., neinventivan u umjetničkom dometu, bogat je brojnim knjižicama pisanim bogatim i pravilnim jezikom. U doba kratke francuske uprave Dalmacijom izlaze u Zadru prve hrvatske novine 1806.–1809., doduše dvojezično, ali uz talijanski tu je i »arvacki« jezik, kako stoji u tim novinama pod naslovom »Kraglski Dalmatin – Il Reggio Dalmata«.¹² U to doba

¹¹ »I naš Dositije mjesto ostaloga dokazivanja da valja za Srbe Srpski pisati, ili barem uz ono, mogao je slobodno kazati da se ugledamo na braću svoju zakona Rimskoga. Istina da ni oni svi nijesu pisali dobro i lijepo, kao ni u nas sad što se ne piše; ali su mnogi pisali tako čisto i dobro, da im jezik i mi danas možemo uzeti za ugled, i da je u ostalijem Slaven-skijem narodima teško naći spisatelja onoga vremena koji bi se s njima mogao isporučiti. Svima je našijem književnicima poznat Relkovićev Satir i Došenova Aždaha sedmoglava, koje su knjižice i našijem slovima preštampane« (Skupljeni gramatički i polemički spisi Vuka Stef. Karadžića, III, 1896., str. 259.–260.).

¹² Usp. Zlatko Vince, Rječničke, posebno terminološke osobine »Kraglskog Dalmatina«, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio lingvističko-filološki 2, sv. 3., str. 66.–83.

Appendini izdaje 1809. svoju gramatiku, koja ipak pretežno sadrži dubrovački govor, a u doba Ilirskih provincija Šime Starčević piše na ličkom narodnom jeziku, dvije godine prije Karadžičeve Pismenice, svoju *Ričoslovicu* godine 1812., u kojoj je prvi dobro razlikovao i dobro označio u načelu sva četiri novoštokavska akcenta.¹³

Slično je bilo stanje u Slavoniji, gdje se od polovice 18. stoljeća objavljuju gramatike hrvatskog jezika, kao što je i u početku 19. stoljeća I. A. Brlić izdao svoju gramatiku 1833. i gdje 1831. M. P. Katančić objavljuje nemali pothvat – potpun prijevod Svetoga pisma – prvi kompletno tiskan na hrvatskom jeziku.¹⁴

Sve sam to ukratko iznio kako bih pokazao da je štokavština bila ne samo znatno proširena nego i izgrađena u hrvatskim krajevima.

I u kajkavskim krajevima jezično se pitanje usmjeravalo u pravcu štokavštine. Već je karlovački trgovac Josip Šipuš isticao potrebu zajedničkog književnog jezika na slavenskom Jugu radi trgovačkih potreba.¹⁵

Tadašnja inteligencija je prema jezičnim pitanjima sve osjetljivija. Kao reakcija na pokušaj podvrgavanja Hrvatske ugarskoj hegemoniji pojavila se u jačoj mjeri nacionalna ideja u ime koje je trebalo mađarskom jeziku suprotstaviti hrvatski jezik. Kako je to bilo moguće ne uskim kajkavskim, nego širim štokavskim narječjem, žrtvovala se kajkavska tradicija i prihvatilo štokavsko narječje, prošireno i u drugim hrvatskim, kao i srpskim krajevima. To je bilo Gaju jasno već 1830., a posebno je 1832. lucidno to osjetio mladi i prerano umrli Ivan Derkos, kao i Janko Drašković.

Gaj u pokrenutoj »Danici« objavljuje pojedine odlomke iz djela starijih hrvatskih pisaca iz Dalmacije i Slavonije kako bi time pokazao da ne počinje ništa bitno novo, nego tek da nastavlja stariju hrvatsku književnu tradiciju štokavskih krajeva te je tako »jezik starih hrvatskih pisaca djelovao na oblikovanje suvremenoga hrvatskoga književnog jezika i više negoli što smo to dosad mislili«. ¹⁶ U oblikovanju ilirskog književnog jezika važno je mjesto imao i Vjekoslav Babukić koji se za pisanje *Osnovne slovnice slavjanske narčja ilirskoga* (objavljenog u Danici, 1836., br. 10–15) služio i Relkovićevom i Lanosovićevom gramatikom a kao potvrde za pojedine oblike navodio iz djela M. P. Katančića. I domaće nazive za imena mjeseci: *siječanj*, *veljača* ilirci su pre-

¹³ Pored B. Vodnika i S. Ivšića, koji su tu činjenicu prvi primijetili, u posljednje se doba bavio Starčevićevom akcentuacijom VI. Anić.

¹⁴ Na tako značajan pothvat M. P. Katančića kao što je potpun prijevod Svetoga pisma nitko se nije, osim djelomično D. Prohaska, do sada osvrnuo, koliko je meni poznato. – Nedavno je R. Katičić u svome članku »Slavonski pabirci«, *Kritika*, 1971., br. 17, dotakao ukratko jezik Katančićev, citirajući i dio iz spomenutoga prijevoda Sv. pisma.

¹⁵ Usp. F. Fancev, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, Zagreb, 1933., knj. XII., str. 38.–42.

¹⁶ Stjepan Babić, *Jezik starih hrvatskih pisaca u Slavoniji*, *Godišnjak ogranka MH u Vinokovcima*, 1968., br. 6, str. 75.

uzeli iz starije hrvatske štokavske književnosti, vjerojatno upravo preko Slavonaca, iako takvi nazivi nisu neka slavonska posebnost (imaju ih i M. Divković, B. Kašić, J. Mikalja i dr.), ali su ih slavonski pisci redovno i dosljedno upotrebljavali te su u *Danicu* preuzeti 1837.

Hrvatski književni jezik u doba ilirizma nije dakle nešto sasvim novo, nego je to u osnovi ipak nastavak starijega stanja hrvatske štokavske književnosti.

Stoga s pravom upozorava prof. Brozović da u jezičnom pogledu ne treba precjenjivati razliku između dopreporodnog i poslijepreporodnog stanja. Ona je znatna ako se promatra sa stanovišta kajkavske Hrvatske, ili sa stanovišta svih ostalih hrvatskih krajeva, što sačinjava veliku većinu hrvatskoga narodnog područja, promjene u tridesetim godinama »nisu u jezičnom pogledu ni nagle, ni bitne, ni revolucionarne«. ¹⁷ U doba ilirizma i Lj. Gaja trebalo je »još samo izvršiti jednu svjesnu akciju, tj. pronaći i lansirati takve idejne formulacije koje će omogućiti mobilizacioni napor da se većinskoj pisanoj jezičnoj praksi priključi još i manjinska, kajkavska, i da se stvore uvjeti za svestrano usavršavanje i izgrađivanje općenacionalnog standardnog jezika. Tu je zadaću izvršio hrvatski narodni preporod, i to je njegova vječna zasluga. Ali čisto jezičnih promjena tu nije bilo mnogo i nisu bile radikalne, nego predstavljaju u jezičnom smislu samo evoluciju nerazvijenoga većinskog hrvatskog standardnog jezika u razvijeniji općenacionalni, no još ne i posve razvijen...« ¹⁸

Takve misli nisu usamljene. Prof. Katičić konstatira: »Učili su nas da je Ilirski pokret u svemu početak nove Hrvatske, a sada sve jasnije vidimo da je, što se standardnog jezika tiče, ilirizam samo nastavio i okrunio stariji razvoj: u Zagreb i tri županije ondašnje civilne Hrvatske donio je standardni koji se bio razvio u hrvatskih štokavaca, a prihvatili su ga već bili i čakavci.« ¹⁹

Ipak treba dodati nekoliko napomena o tome kakve su bile ideološke koncepcije naših iliraca kada odlučno prihvaćaju štokavštinu kao osnovu za zajedničku hrvatsku književnost.

Kada se Gaj i ilirci odlučuju 1835. i 1836. za štokavštinu, ne preuzimaju tada u potpunosti suvremeni pučki govor štokavski, kako se govorio npr. u Dalmaciji ili Slavoniji, nego modificiraju književni jezik na bazi štokavštine s određenim elementima čakavštine i kajkavštine, s arhaičnim oblicima kako bi taj jezik lakše prihvatili i kajkavci i čakavci, kojih je među ilircima bilo mnogo, ali i Slovenci, pa u daljoj perspektivi i Bugari, dakle ne samo štokavci.

S jedne strane činili su to ilirci iz idejnih razloga, ²⁰ kako se to vidi iz Gajeve Proglasa od 5. prosinca 1835. u »Danici« (br. 48) u kojem je izrekao misao

¹⁷ Dalibor Brozović, O početku hrvatskoga jezičnog standarda, Standardni jezik, Zagreb, 1970., str. 129.–130.

¹⁸ D. Brozović, nav. dj., str. 138.

¹⁹ Radoslav Katičić, Slavonski pabirci, Kritika, 1971., br. 17, str. 138.

²⁰ Ljudevit Jonke, Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. st., Filologija, I, Zagreb, 1957., str. 77.–87.

da je potrebno te prestanemo »svaki na svojoj struni brenkati, složimo liru u jedno soglasje, jerbo je i ona samo jedna premda su njejne strune za se više ili manje od prvoga naravskoga glasa odaljene«. Cilj im je provođenje kulturnoga i jezičnoga jedinstva u čitavoj Iliriji koja se stere na tri ugla »med Skadrom (Škaturi), Varnom i Bělakom (Vilah). Odapete nesložne strune na novoj liri jesu: Koruška, Gorica, Istrija, Krainska, Štajerska, Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Dubrovnik, Bosna, Crna Gora, Hercegovina, Serbija, Bugarija i dolnja Ugarska«.

U toj i takvoj Iliriji »može samo jedan jezik pravi književni biti; njega ne tražmo u jednom mĉestu, ili jednoj deržavi, nego u cĉloj Iliriji . . . U tom velikom vertu (bašĉa) ima svagdi prekrasnog cvĉtja: saberimo sve što je najboljega u jedan vĉnac, i od naroda našeg vĉnac nigda nepovene, nego ĉe se u napredak sve obilnie i kasnie kititi«.

Gaj je dakle protiv toga da se govor jednoga kraja nametne za književni jezik: »Proĉ dakle sa svakim predsudom, prestanimo svaki za se, kano zli susĉedi, samo na svoj mlin voĉu vuĉi, prestanimo misliti, da je samo *srbski*, ili samo *dalmatinski*, ili lĉstor *horvatski* ili lĉprav *kranjski* i. t. t. pravo i jedino ilirski . . . U Iliriji može samo jedan jezik književni biti . . .«

Taktiĉaru i politiĉaru Gaju iziřle su iz pera misli koje izrađavaju jedinstvo ilirskog jezika za sve južne Slavene, za sve Ilire: »Svih dobrih domorodcev jedna jedina želja je, da se u staroilirskih deržavah stanujuĉi Slavenci vu književnom jeziku zjedine. Naĉine vendar kojimi ovakovo zjedinjene speljati bi se moglo, vnogovrstne snuju i svetuju. Nekoji řtimaju, da bi potrebno bilo odmah jedno nareĉje poprijeti, i vsim ostalim narinuti, i med ovemi zveksinum vsaki svojega sela reĉ vsim drugim predpostavlja. Drugi opet sude, da se za svih sada obstojeĉih i navadnih nareĉjih brže bolje jedan književni jezik skroji ili skuje. Prvim odgovarjamo: da knjižestvo nesme biti spodobno povodnji; a drugim, da nesme biti spodobno kovaĉiji; stalno uputjeni, da tak živa, kak pisana reĉ med naravske stvari spada, i da onda vu vsem poleg narave obdelavati i ravnati se ima.«²¹

Ali dok istiĉem da su idejne ilirske koncepcije utjecale na oblikovanje ilirskog književnog jezika, ne treba smetnuti s uma ni ĉinjenicu da se taj književni jezik oblikovao u kajkavskom Zagrebu, da su ga oblikovali Hrvati kajkavci, ĉakavci i řtokavci te da je na svim tim narjeĉjima bila napisana bogata književnost. »Lakše je birati između dva jezika i odluĉiti se za narodni negoli u narodnom jeziku birati starije ili novije jeziĉne pojave. To je vrijedilo za řtokavski dijalekt, ali isto tako i za kajkavski i ĉakavski. Jer nije bilo lako, odjednom, proglasiti sve Hrvate kajkavce i ĉakavce – jeziĉnim provincijalcima, tim više što su oba dijalekta imala svoj književno kultiviran jeziĉni iz-

²¹ Danica ilirska, 1835.

vor. 'Konzervativnost' ilirskih filologa ima svoje razumljivo i historijski opravdano korijenje.«²²

I ti idejni južnoslavenski elementi i konkretna stvarnost dali su svoj pečat ilirskom jeziku kako su ga počeli formirati Gaj i ilirci u Zagrebu. Nije stoga čudo što su protiv takva jezika i protiv takva nastojanja bili svi oni koji se nisu slagali ili s ilirskim načelnim koncepcijama ili s jezičnim težnjama ili, najčešće, ni s jednim ni s drugim. Ali Zagrebačka je škola imala svoj poseban zadatak, sve kada se i apstrahira od težnje da se stvori zajednički jezik za sve južne Slavene: »Zagrebačka je škola imala zadatak, da i kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah, kako bi se razširilo književno polje. Nebi bilo mudro, da su za taj cilj poprimili Ilirci, među kojima je bilo i štokavacah, manah skrajnju štokavštinu, jer bi tim bili morali žrtvovati silu dobrih riečih i frazah, kojih štokavština nepozna, i zabaciti dosta oblikih koji su očevidno pravilniji nego oni, koje je mjesto njih štokavština u novije vrieme, premda ne skrozimice razvila, pa bi tako bilo otegotili, ako ne posve osujetili, posao ujedinjavanja. Zato su, proučivši sva tri narječja, prihvatili iz štokavštine one oblike, kojimi se ona najjače ističe, a zadržali iz kajkavštine i čakavštine one, koji su pravilniji, a nisu još posve izumrli među štokavci, tako da su se braća mogla dobro među sobom razumievati, što je glavni cilj jezičnoga jedinstva«, reći će kasnije nastavljaj Gajevih ilirskih nastojanja – Veber-Tkalčević.²³ Hrvatski su ilirci vjerovali u svoje ideološke poglede, bili su oduševljeni idejom ilirizma, potčinivši svoje narodno ime općem imenu ilirskom, kao zajedničkom prezimenu južnih Slavena, što je sve »smionost samozatajna koju je mogao da nadahne samo bezazleni idealizam, bez ikakvih skrivenih misli«, i makar taj njihov romantičarski gest »nije naišao ni na kakvo kongenijalno razumijevanje«. ²⁴

Gajeva je generacija pridavala osobito značenje i činjenici da je stoljetni odvojeni razvoj hrvatskih zemalja urodio vrlo jakim pokrajinskim partikularizmom, koji do tada još nije bio voljan da hrvatskom imenu prizna prvenstvo nacionalnog imena. Ono se, štoviše, tada u pravilu poistovjećivalo s pokrajinskim imenom kajkavskih Hrvata, a već se davno prije njihov jezik, kao *lingua croata*, razlikovao od *linguae illyricae*, kako se običavala nazivati štokavština. Uvođenje ilirskog imena u Gajeve novine imalo je prvenstveno upravo takav smisao, ali je njime trebalo prevladati i pokrajinsku osjetljivost.²⁵

Treba ipak posebno spomenuti da se prihvaćanjem ilirskog imena Hrvati nisu htjeli odreći svoga imena hrvatskog, nego su imali namjeru sjediniti se

²² Vatroslav Kalenić, Jezik i umjetnički izraz Augusta Šenoa (doktorska disertacija, rukopis).

²³ Adolfo Veber-Tkalčević, Djela III, str. 458.

²⁴ Miroslav Krleža, Kolo MH, 1966., br. 8-9-10, str. 135.

²⁵ Jaroslav Šidak, Južnoslavenska ideja u ilirskom pokretu, Jugoslovenski istorijski časopis, II, 1963., br. 3, str. 59.

tek u zajedničkom južnoslavenskom imenu. To je jasno iznio Lj. Gaj u Proglasu od 23. XI. 1839. u Danici ilirskoj, u br. 47: »Namjera naša nije posebna imena ukinuti, nego ih samo pod skupnim imenom sjediniti, jer su sa svakim posebnim imenom »skopčani posebni događaji, koji skupljeni čine dogodovštinu obćenite narodnosti ilirske.«

Ilirci su bili, naime, već od početka svjesni da se iz velikog broja različitih pokrajinskih imena izdvajaju tri kao »rodoslovna« ili »genetička«, pa je tako Ljudevit Gaj već 1839. ustvrdio da Hrvati, Srbi i Slovenci ne mogu nipošto više napustiti svoje nacionalno biće.²⁶ Ilirsko su ime dakle Hrvati rado prihvatili, ali time nisu htjeli zanijekati svoje »genetsko«, »rodoslovno« ime hrvatsko.

To je previdio Karadžić kada je konačno 1849. objavio svoj članak »Srbi svi i svuda«, ne shvaćajući dovoljno da su Hrvati voljni prihvatiti opće ilirsko ime, ali ne zamijeniti svoje narodno ime kojim drugim narodnim imenom.²⁷ Kada su se u ožujku 1850. našli u Beču Karadžić, Daničić i Miklošič s nekim istaknutim hrvatskim piscima, nećemo među njima naći ni Gaja, a ni Gajeve suradnike gramatičare Vjekoslava Babukića ni Antuna Mažuranića, istaknute gramatičare Zagrebačke filološke škole i uske Gajeve suradnike. Oni su ostajali i dalje na svojim jezičnim ilirskim koncepcijama, a ni sami potpisnici tih se zaključaka kasnije nisu držali, dok su pojedini pisci zadarskog jezičnog kruga, kao Šime Starčević i Ante Kuzmanić, taj dogovor oštro napali, stojeći na principima hrvatskoga književnog jezika na ikavskoj štokavskoj osnovi, ali kritizirajući i Ljudevita Gaja i njegove jezične koncepcije.²⁸ Ilirske jezične težnje, kako su ih izložili Lj. Gaj kao začetnik i V. Babukić i A. Mažuranić kao stručni gramatičari i jezikoslovci, nastavljaju njihovi nasljednici, pogotovu kasniji vođa Zagrebačke filološke škole Adolfo Veber-Tkalčević i zaslužni leksikograf Bogoslav Šulek. Tako se Gajeve jezične ideje u osnovi nastavljaju sve do kraja 19. stoljeća.

Kao što je spomenuto, Gaj nije puno pisao, iako je imao odlučnu riječ pri usmjeravanju književnog jezika, kako mu to, ne bez gorčine, prigovaraju. Bez Gajeve organizacije rada i propagande²⁹ ne bi nastali mnogi vrijedni pothvati.

²⁶ Danica ilirska, sv. V., str. 47.

²⁷ Usp. Zlatko Vince, Polemike pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća oko pripadnosti štokavštine, Forum, 1971., br. 6-7, str. 257.-292.

²⁸ Usp. Z. Vince, Sudbina ikavice u jeziku hrvatske književnosti 19. stoljeća, Forum, 1971., br. 3, str. 544.-588.; Isti, Pitanje hrvatskog jezika pedesetih godina 19. stoljeća u Dalmaciji, Forum, 1971., br. 10-11, str. 764.-784.

²⁹ Bez Gajeve organizacije rada i propagande ne bi se već razmjerno rano pojavio Mažuranić-Užarevićev rječnik. »Poziv k pretplati na prvi ilirski rječnik ili slovar s organskim pravopisom« sastavio je Gaj, bio je i posebno odštampan te je tako upozorio javnost na skoru pojavu vrijednog leksikografskog djela, modernog rječnika koji je prikazao novi jezik hrvatske lijepe knjige, znanosti i obrazovanoga društva. - Iz Gajeve ostavštine (Rukopisne bilješke Gajeve) vidljivo je da se i sâm bavio problemima leksikografije. Pojednost je iznio prof. R. Auty u svome predavanju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu u lipnju 1972.

Kao što se već iz izloženog može razabrati, Gajev udio u oblikovanju hrvatskoga ili kako ga je on nazivao – ilirskoga književnog jezika i pravopisa nije neznatan. Taktičnost u uvođenju reformiranog načina pisanja pokazao je u polaganom i nenametljivom uvođenju nove grafije uz staru, u čemu je uspio. Prve godine u »Danici« je objavljivao sve više štokavskih priloga, a jedan od posljednjih većih sastavaka kajkavski napisanih bio je upravo njegov. Pri tome je Gaj uvijek isticao da ne želi nikome ništa nametati, već ostavlja svakome slobodu da piše kako želi. Kako je štokavskih priloga u Danici bilo potkraj 1835. sveviše, Gaj nije ništa forsirao kada je potkraj te godine uveo bez ozbiljnog opiranja štokavsko narječje u Danicu, a kasnije i u »Novine«.

Gajevi članci u *Danici* redovno su rješavali neka važna, načelna, idejna ili pravopisno-jezična pitanja, a svi oni imaju i određeno književno značenje po slikovitom načinu izražavanja, i po gotovo umjetničkoj zaokruženosti iznesene teme.³⁰

Nesumnjiva je dakle Gajeva zasluga u tome što je ne samo shvatio tadašnje potrebe i probleme hrvatskoga pravopisa i književnog jezika nego što je svojom energijom, zanosom, upornošću, ali i taktičnošću uspio da te zamisli ostvari u djelu.

Iako Gaj i ilirci nisu u hrvatsku književnost unijeli nov književni jezik, oni su ipak riješili pravopisni problem, bolje reći pitanje latiničke grafije kojom se i danas služimo, a književni jezik na štokavskoj osnovi učinili su općim u svim hrvatskim krajevima i »izrazom jedne potpuno svjetovne kulture dok se prije njih njegovao pretežno u crkvenim krugovima. S vremenom su ga uspjeli učiniti jezikom javnog života, državne uprave, sudstva, cjelokupnoga školstva, pa čak i vojništva... Bez takvoga urastanja u sva područja suvremenog života nikada književni jezik ne bi mogao doseći punu zrelost i postati ravnopravan drugim modernim jezičnim standardima.«³¹

Oni su doduše i komplicirali rješavanje hrvatskog književnog jezika time što su htjeli stvoriti zajednički jezik za sve ilire, tj. za Hrvate, Srbe, Slovence i Bugare, kako je to u potankostima prikazao prof. Lj. Jonke,³² iznoseći Gajeve načelne poglede na književni jezik. Bitna je ipak bila činjenica da su Gaj i njegovi suradnici odlučno pošli putem koji je bio već prije njih smatran najpovoljnijim.

Bilo je dakle i prije pojave vođe hrvatskog narodnog preporoda vrlo ozbiljnih nastojanja da se dođe i do jedinstvene latiničke grafije i do zajedničkog književnog jezika za sve Hrvate, ali upravo njemu treba u tome priznati inventivnost, odlučnost, smisao za organizacijsko provođenje takvih ideja u djelo, ideja koje je uspio ostvariti upravo sugestivni i lucidni mladi Ljudevit Gaj.

³⁰ Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, Knj. I., *Književnost ilirizma*, Zagreb, 1954., str. 176.–177.

³¹ R. Katičić, *Slavonski pabirci*, *Kritika*, 1971., br. 17, str. 290.

³² Lj. Jonke, *Osnovni problemi hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću*, *Književni jezik u teoriji i praksi*, 1965., str. 11.

O NEKIM NAČELNIM PITANJIMA PRAVOPISNE I ORTOEPSKE NORME

Dalibor Brozović

U većini struka ima tzv. »nezahvalnih poslova«, takvih u kojima valja raditi mnogo i dugo, a da na kraju čovjek ne dobije ni nagrade ni priznanja. U jezikoslovlju je rad na normativnim poslovima najnezahvalniji. O nekim teškoćama već je govorio prof. dr. Radoslav Katičić u svom članku što ga je objavio u Jeziku (XI. godište, str. 1.–9.), a kasnije i u knjizi Jezikoslovni ogledi (Školska knjiga, Zagreb, 1971. str. 55.–64.). Ali R. Katičić nije iznio sve teškoće. Ima i drugih, većih. Ne treba se čuditi što su mnogi sposobni lingvisti odbijali da sudjeluju u kodificiranju jezične norme.

Tu se onda odmah postavlja pitanje: je li jezična norma toliko važna da se za nju ipak vrijedi zalagati, usprkos svemu? Mislím da nema drugoga odgovora nego: jest važna, vrijedi se zalagati, usprkos svemu! Standardni (književni) jezik nezamišljiv je bez sustava svojih normi i bez jezične kulture u društvu i narodu što se njime služe. A bez izgrađena standardnog jezika nezamišljiv je napredak svake civilizacije, ne samo duhovne nego i materijalne. Svi visoko razvijeni narodi imaju i izgrađen, sređen standardni jezik, a oni što se trude da uđu u društvo razvijenih, nastoje i da usavrše svoj standardni jezik, odnosno, teže da ga stvore ako ga još nemaju.

Kako mi ne možemo biti jedinom iznimkom, nema dakle smisla sumnjati u potrebnost jezične norme (a ako tko misli da opći zakoni ne vrijede i za nas, suviše je s njime raspravljati – nekakvu razinu valja ipak čuvati). Prema tomu, razmòtrimo bitna pitanja jezične norme, za sada bar načelno, obraćajući se dobronamjernim zainteresiranima i ne obazirući se na one druge.

*

* *

Svaka grana jezične znanosti obrađuje svoj dio jezične građe i strukturu u koju je ta građa organizirana: fonetika i fonologija glasove i foneme (i u njihovom okviru prozodija obrađuje akcenatske, tonske i kvantitetne pojave), tvorba proučava građu riječi i izvođenje jedne riječi od druge, morfologija obrađuje oblike promjenljivih riječi, morfonologija istražuje odnos morfologije i fono-